

ПОРІВНЯЛЬНІ ЗВОРОТИ В СИСТЕМІ КОМПОНЕНТІВ ФОРМАЛЬНО-СИНТАКСИЧНОЇ СТРУКТУРИ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ

У структурі простого речення і в предикативній частині складного речення нерідко натрапляємо на синтаксичні одиниці, які також і в шкільному курсі мови прийнято називати *порівняльними зворотами*.

Метою цієї статті слугує досить повне, по можливості дещо оновлене висвітлення того, що стосуються своєрідної сутності порівняльних зворотів; висловлення деяких наших оцінних міркувань про названі мовносинтаксичні структури, які вже досить об'ємно по-науковому осмислені, але й дотепер ще не позбавлені значних розбіжностей в оцінці, трактуванні їх деякими синтаксистами.

Порівняльний зворот – це сполучення слів, яким через порівняння, здебільшого образно, характеризується певна дія, стан будь-кого чи будь-чого.

З погляду синтаксичного порівняльний зворот являє собою окремий різновид члена речення: присудка, обставини способу дії, означення, прикладки: *А хата – як старенька рукавичка* (Л. Костенко); *Час летів, немов на крилах, і, мов сон, життя минало* (Л. Українка); *За воротами, на ревній, як стіл, площі стояла церква Богородиці* (П. Загребельний). Кожному із порівняльних зворотів властива морфологічно-синтаксична своєрідна особливість: такий зворот починається сполучником *як, мов, немов, наче, неначе, ніби* та ін. У письмі порівняльний зворот виділяється зазвичай комою чи комами (в середині речення). Водночас порівняльний зворот не прийнято виділяти комою (комами), якщо він: а) становить іменну частину складеного присудка: *Була ти наче лісова царівна у зорянім вінку на темних косах* (Л. Українка); б) є простим присудком: *По пшениці теплий вітер хвилями гуляє, молодую пшениченьку неначе гоїдає* (Б. Глібов); в) слугує частиною стійкого сполучення слів: *білий як сніг; ле як з відра; упав наче підкошений; Лижник летів з трампліна як птах* (3 газет) (*птахом*); г) супроводжується словом *майже*, зовсім: *Я вчився майже як відмінник* (Розмовне).

Порівняльні звороти потрібно відрізнити від підрядних порівняльних речень, пор.: *Ліс порипував, як снасть* (Ю. Яновський) – порівняльний зворот і *Ліс порипував, як порипує снасть* – підрядне, граматично повне порівняльне речення.

Нерідко однотипні синтаксичні конструкції кваліфікують по-різному. Передусім це стосується порівнянь, утворених поєднанням порівняльного сполучника *як* з іменником у формі називного відмінка. Так, у реченнях типу *Сива паморозь блищала на землі, як сіль* (Г. Тютюнник) сполучення слів *як сіль*, на думку І. К. Кучеренка, варто кваліфікувати як неповне підрядне речення, оскільки пропущений присудок легко відновлюється; пор.: *Сива паморозь блищала на землі, як блищить сіль*. Проте, як зауважує науковець, таке повторення є зайвим дублюванням відомого: речення в таких випадках «стають громіздкими, переобтяженими словами, втрачають живість і влучну безпосередність» [4, с. 30]. Н. П. Шаповалова кваліфікує такі конструкції як порівняльний зворот на тій підставі, що «граматична форма «відновлюваного» присудка не може бути точно встановленою» [5, с. 12].

Варто зауважити, що в окремих випадках такі трансформації взагалі неможливі. Так, у реченні *Земля залякла, як кістка* (П. Мирний) відновлення «пропущеного» присудка утворює смислово недоречність, порушуючи композицію всього висловлювання. Умовно вирівняний зворот у таких випадках у контексті всього висловлювання виглядає незграбним, з логічного боку – надуманим і, головне, втрачає свою функціональну якість: перестає сприйматися як образ [6, с. 35]. Надто вже штучним

за змістом і формою було б, наприклад, порівняння у реченні *Будинки, як чотири високі скелі, обступають подвір'я* (О. Гончар), якби ми доповнили його «пропущеним» членом.

Практичним прийомом розмежування порівняльного звороту і неповного підрядного порівняльного речення може слугувати трансформація порівняльного звороту в орудний порівняння: *Вони пролунали як докір і пересторога водночас* (Ю. Мушкетик) → *Вони пролунали докором і пересторогою*. Хоча такі перетворення видаються не завжди можливими. Обмеженість подібних трансформацій закладена насамперед в семантичному обсязі орудного відмінка, що зумовлює лімітовані трансформаційні можливості орудного порівняння.

Відсутність єдиних критеріїв розмежування порівняльного звороту і неповного порівняльного речення, що веде до теоретичної невизначеності цих структур, зумовлена, на наш погляд, складністю самих структур. Розв'язання цієї проблеми зумовлює необхідність багатоаспектного підходу до визначення лінгвістичної сутності зазначених одиниць, що, у свою чергу, передбачає виділення сукупності диференційних ознак не тільки формально-граматичних, а й семантичних.

Як зауважує А. Ф. Прияткіна, семантика допомагає розкрити змістову глибину формально простих речень, виявляти їх приховану семантичну складність. Тому в багатьох реченнях із порівняльним зворотом, як і в складному реченні, можна бачити відображення двох ситуацій, що перебувають у відношеннях схожості, подібності [5, с.95]. У праці І. Р. Вихованця, К. Г. Городенської, В. М. Русанівського «Семантико-синтаксична структура речення» також зауважено, що «порівняльні семантико-синтаксичні відношення... передають сукупність двох власне-семантичних відношень у трансформованому (завуальованому, сконденсованому) вигляді» [1, с.79]. Близькість таких конструкцій до складних речень визначається тим, що приєднувана сполучником частина речення є потенційно предикативною. Предикативність виявляється при умові, якщо ця частина конструкції не стосується до присудка.

Аналіз фактичного матеріалу свідчить, що при розмежуванні порівняльного звороту і неповного підрядного порівняльного речення треба враховувати семантику іменника, приєднуваного за допомогою порівняльного сполучника, доцільність/недоцільність відновлення присудка. В українській мові назви деяких предметів виступають уособленням якоїсь однієї ознаки, властивості: *крейда – білий колір; мак – червоний колір; стріла, вихор – швидкість; лід – холод; скеля – міцність* тощо. Такі лексеми в поєднанні зі сполучником *як* вказують на образну характеристику дії: *Вона зблідла, як крейда, мовчить* (Марко Вовчок); *Танула вона, як свічечка* (Марко Вовчок); *Пісня летіть, як злива, обдає з ніг до голови* (К. Гордієць). У таких реченнях дещо нівелюється порівняльне значення, натомість виражається відношення мовця до словесно позначуваних явищ та предметів. Вони містять колективну оцінку тих чи інших явищ об'єктивної дійсності, оцінку, вироблену колективним досвідом народу. Неможливість відновлення присудка в приєднаній сполучником *як* частині пояснюється тим, що втрата первинної образності зумовлює інтенсифікацію властивостей і ознак, виражених дієсловом: *Минули роки, як весняна повінь* (М. Стельмах) – *Минули роки швидко*; *Мати щось кинула, щось ухотила і зникла за дверима, як буря* (С. Васильченко) – *Мати... зникла швидко*.

У деяких випадках порівняльна частина речення повинна трактуватися не як порівняльний зворот з одним чи більше членами речення, а як неповне порівняльне підрядне речення, в складі якого наявний:

- іменник зі значенням носія певної дії: *Гуляйдень, як і всі подорожні, ночував, де трапиться* (Н. Рибак); *Він, як усі короткозорі, задумливо мружив проти сонця свої красиві сірі... очі* (Ю. Збанацький);

- займенник із сполучником *як*; займенник вказує на конкретний предмет, з яким за певною однаковою дією порівнюється інший: *Але сотник, як і вони, дивився у бік лісу* (Н. Рибак);

- повнозначне слово в ролі обставини чи додатка, яким конкретизується, уточнюється, доповнюється значення дієслова-присудка: *Тане, люта і шалена, як туман над склом ріки* (В. Сосюра); пор.: *Тане, люта і шалена, як туман тане (де?) над склом ріки*; *Тепер вони сліdkували за його рукою, як оркестр за паличкою диригента* (О. Гончар); пор.: *Тепер вони сліdkували за його рукою, як оркестр сліdkує (за чим?) за паличкою (чиєю?) диригента*.

Порівняльний зворот може набувати функції іменної частини складеного присудка з наявною чи нульовою формою зв'язку: *Увесь він був – як весняний неспокій* (М. Рильський); *А невісточка як веселка* (Ю. Збанацький). У функції іменної частини присудка в порівняльному звороті найчастіше виступає:

- іменник у формі називного відмінка: *І день – як колос наливний* (В. Сосюра); *Ямка на потилиці наче гніздечко* (О. Гончар);

- іменник у формі родового відмінка з прийменниками з, у: *Чорні жилаві руки були наче з заліза* (М. Коцюбинський);

- іменник у формі місцевого відмінка: *Тиша як у сніговій пустелі* (І.Цюпа); *Табір – мов на долоні* (Ю. Збанацький);

- прикметник: *Марія для мене як рідна* (Є. Гуцало).

Порівняльний зворот у функції іменного складеного присудка може виявитися тавтологічним, повтореним стосовно підмета. Таке сполучення слів є частково фразеологізованим, слугує одним із засобів вираження значеннєвої тотожності – за умови, якщо зміст речення розкривається в подальшому контексті: *Полк як полк* (О. Гончар); *Діти як діти*; *День як день: сповнений малих дріб'язкових турбот* (З преси).

Порівняльний зворот у структурі простого речення може виступати означенням (узгодженим і неузгодженим) у прикметниковій чи приіменниковій формі. Типовим засобом вираження порівняльного узгодженого означення найчастіше слугує:

- прикметник: *З краю неба насувались білі, наче молочні, хмари* (М. Коцюбинський); пор.: *Насувались молочні хмари*;

- дієприкметник чи дієприкметниковий зворот: *Драна, ніби подірявлена, хустина світилась наскрізь, як решето* (І. Нечуй-Левицький); *Дерева, як закидані шапками, стоять у гронах ще порожніх гнізд* (Л. Костенко);

- іменник: *Світиться залив з далекими, як мрія, кораблями* (М. Рильський); *Вона [Ярина], легка і пружна, мов лісова кізка, першою зірвалася з гори* (Ю. Збанацький).

Порівняльний зворот-прикладка простежується нечасто. Порівняльна прикладка здебільшого стосується підмета, використовується в препозиції і постпозиції щодо пояснювального слова: *До лугу, як квітник, помчала машина з дівчатами* (М. Стельмах); *Дівчина, мов пташка, рвонула до хороводу, вскочила всередину, схопила хлопця за руку і заспівала* (А. Хижняк); *Котилися молекули, як гноми* (Б. Олійник).

Найчастіше порівняльний зворот виступає обставиною, характеризуючи дію (стан, процес) порівнянням її з іншою дією (станом, процесом). Типове вираження порівняльної обставини – іменник у називному відмінку: *Але він [Толя] тримався, як скеля* (О. Копиленко); *Тихін прилетів, як вихор* (К. Гордієць). Обставина з порівняльним значенням також виражається:

- іменником у формі родового відмінка з прийменниками *у, од, з, із*: *Слова уже не вірили словам і мружились од правди, як од сонця* (Л. Костенко); *На його [Гергеліка] обличчі не було ні кровинки, лише округлі очі сяли, як у сови* (Ю. Збанацький); *Летять на землю груші, як з рогаток* (Л. Костенко);

- іменником у формі давального відмінка: *Я на стайні коневі, як другу, оберемок у жолоб підкину* (А. Малишко); *Він простягне руку йому, як братові* (Н. Рибак);

- іменником у знахідному відмінку з прийменником чи без нього: *Я наступлю на спогад, як на міну* (Л. Костенко); *Важку машину підхопило, як трісочку, і понесло* (В. Собко); *Коні рвонувались уперед, як ляльку, підкинули знесилоного Бондаря* (М. Стельмах);

- іменником в орудному відмінку: *Хлопчак вихопив з криги шпень і почав ним, як веслом, підганяти крижину до берега* (М. Стельмах); *Почувши розмову, Митро Лобода вибрався з-за столу, хисткою ходою підійшов до Павла й міцно, як арканом, обійняв його шию* (Г. Тютюнник);

- іменником у формі місцевого відмінка: *Свіжі барви між ними струмували, мінилися, як на бистрині* (М. Стельмах); *Дорош плутається в тій млі, як у савані* (Г. Тютюнник); *В цій тайнику було глухо й тихо, як у домовині* (І. Багрянний);

- прикметником: *Ніна йшла, як сліпа, не розбираючи дороги, натикаючись на пішоходів* (О. Донченко); *Забувши про все на світі, мати, як безумна, кинулась до сина, обмацуючи його руки, ноги, голову* (А. Шиян);

- дієприкметником: *Кінь, ставши дибки, зупинився, як вкопаний* (М. Зарудний); *Іслам-Герей, як ужалений, скочив на ноги і закричав, підступивши до Хмельницького* (Н. Рибак);

- дієприслівником: *Непомітно, наче скрадаючись, ступала обережно вдова Адама Киселя, пані Вероніка* (Н. Рибак); *Вона зіскакує з кладки, стає на берег і рівно, мов закам'янівши, тримає голову перед ним* (М. Стельмах).

- прислівником: *В корчмі було мирно, як щонеділі* (М. Коцюбинський); *Біля заводських воріт видно, як удень* (Г. Тютюнник).

Отже, порівняльні звороти різнотипні щодо структури, розгалужені численними формами морфологічного вияву, у структурі простого речення можуть виступати

обставиною, означенням, рідше – присудком, прикладкою. Порівняльні звороти по-своєрідному вагомі стилістично, наповнюють речення певною порівняльною модальністю, сприймаються образно, з досить виразною художністю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В.М. Семантико-синтаксична структура речення. – К.: Наукова думка, 1983. – 219 с.
2. Горяний В. Д. Вивчення порівняльного звороту в VII класі // УМЛШ. – 1979. – № 11. – С. 42-44.
3. Дудик П. С. Вивчення української мови у 8 класі: Методичні вказівки до підручника. – К.: Рад. школа, 1980. – 144 с.
4. Кучеренко І. К. Порівняльні конструкції мови в світлі граматики. – К.: Вид-во КДУ, 1959. – 106 с.
5. Прияткина А. Ф. Русский язык: Синтаксис осложненного предложения. – М.: Высшая школа, 1990. – 176 с.
6. Шаповалова Н. П. Функціонально-семантичний статус порівняльних конструкцій сучасної української мови: Автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01 / Донецький державний університет. – Донецьк, 1996. – 16 с.

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто складні випадки розмежування порівняльного звороту й неповних підрядних порівняльних речень; визначено функції порівняльного звороту.

Ключові слова: *порівняльний зворот, неповне підрядне порівняльне речення, формально-синтаксична структура речення.*

The difficult cases of distribution of comparative constructions and not completed comparative subordinate sentences are analyzed in the article; the functions of comparative constructions are determined.

Key words: *comparative construction, not completed subordinate comparative sentence, formal syntactical structure of a sentence.*